Postoji li kolektivna krivnja?

Jezične i sadržajne razlike između transkripta i tiskane inačice govora V. Frankla u Beču 1988. godine u kontekstu relevantnosti rasprave o (ne)postojanju kolektivne krivnje

Damir VELIČKI* – Vladimira VELIČKI**

• https://doi.org/10.31823/d.29.2.4 •
UDK: 159.964.3-05 Frankl, V*172.3 • Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 8. listopada 2020. • Prihvaćeno: 27. svibnja 2021.

* Izv. prof. dr. sc. Damir Velički, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Savska cesta 77, 10 000 Zagreb, Hrvatska, damir.velicki@ufzg.hr

** Izv. prof. dr. sc. Vladimira Velički, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Savska cesta 77, 10 000 Zagreb, Hrvatska, vladimira.velicki@ufzg.hr

Sažetak: *Autori rada transkribirali su i preveli Franklov govor o kolektivnoj krivnji (Beč, 1988.) s njemačkoga na hrvatski jezik i to je prvi hrvatski prijevod toga Franklova govora. U radu se navedeni govor detaljno jezično i sadržajno analizira, pri čemu ga se uspoređuje s tiskanom inačicom te se Franklovi stavovi i izričaj suprotstavljaju stavovima K. Jaspersa, H. Arendt i C. G. Junga. Pritom autori analiziraju filozofska uporišta Franklove logoterapije i egzistencijalne analize te njegova promišljanja o patologiji duha vremena, napose o kolektivizmu. Sagledavanje društvenoga, političkoga, povijesnoga i filozofskoga konteksta neophodno je za razumijevanje aktualnosti Franklove misli, odnosno relevantnosti rasprave o (ne)postojanju kolektivne krivnje.*

Ključne riječi: *kolektivna krivnja, logoterapija, Viktor Frankl, govor, jezik nacionalsocijalizma, holokaust.*

Uvod

Godine 2020. navršilo se punih 75 godina od oslobođenja zatočenika iz brojnih koncentracijskih logora, među ostalim, Buchenwalda, Auschwitza i Dachaua. Te je godine (1945.) nakon višegodišnjega zatočeništva u logoru oslobođen i zatvorenik 119104, Viktor Emil Frankl (1905. – 1997.). Viktor Frankl bio je neurolog, psihijatar, filozof, izniman znanstvenik i sveučilišni profesor, utemeljitelj logoterapije i egzistencijalne analize. Franklove knjige preve-

dene su na desetke jezika, prodane u milijunima primjeraka, a neke njegove knjige prevedene su i na hrvatski jezik (*Nečujan vapaj za smislom*, 1987., u izdanju nakladničke kuće *Naprijed*[1]; *Liječnik i duša*, 1993., u izdanju *Kršćanske sadašnjosti*[2]; *Vremena odluke*, 2007., u izdanju *Karitativnog fonda UPT*[3], *Patnja zbog besmislena života*, 2011., u izdanju *Karitativnog fonda UPT*[4], *Čovjekovo traganje za smislom*, 2015., u izdanju *Planetopije*[5], *Bog kojega nismo svjesni*, 2017., u izdanju nakladnika *Svijetla točka*[6]). Neke od navedenih knjiga objavljivane su na hrvatskome jeziku i ranije, na primjer knjiga *Bog kojeg nismo svjesni* bila je objavljena još 1981. godine pod nazivom *Bog podsvijesti. Psihoterapija i religija*, u nakladi prevoditelja prof. Karla Prendivoja, bilibiblioteka *Oko 3 ujutro*[7], a zatim u ponovljenome izdanju pod istim naslovom 1996. godine, u izdanju Provincijalata franjevaca trećoredaca[8]. Isto tako knjiga *Čovjekovo traganje za smislom*, koja je prodana u više od 10 milijuna primjeraka diljem svijeta, na hrvatski jezik prevođena je u više navrata pod različitim naslovima: *Zašto se niste ubili? – uvod u logoterapiju*, 1978. godine, kod nakladnika *Impresum*, Zagreb[9] (ujedno i prvo Franklovo djelo objavljeno na hrvatskome jeziku), *Zašto se niste ubili? – uvod u logoterapiju*, 1997. godine u izdanju Provincijalata franjevaca trećoredaca[10] i *Život uvijek ima smisla – uvod u logoterapiju*, 2001. godine, također kod istoga izdavača[11]. Logoterapiju se u literaturi često još naziva i trećom bečkom psihoterapijskom školom, no sam Frankl, pojašnjavajući što je logoterapija u zadnjem poglavlju novoga izdanja knjige *Čovjekovo traganje za smislom*, navodi kako je tako nazivaju »neki autori«.[12] Kako bismo najkraće opisali što je logoterapija, citirat ćemo samoga Viktora Frankla: »Logoterapija je usredotočena na smisao ljudskog postojanja, kao i na čovjekovo traganje za smislom.«[13] Prema logoterapiji, ta težnja da u svom životu pronađe smisao, primarna je motivacijska sila u čovjeku. Zato govorimo o volji za smislom, za razliku od volje za zadovoljstvom, koja je

[1] V. FRANKL, *Nečujan vapaj za smislom*, Zagreb, 1987.

[2] V. FRANKL, *Liječnik i duša. Temelji logoterapijske i egzistencijske analize*, Zagreb, 1993.

[3] V. FRANKL, *Vremena odluke*, Đakovo, 2007.

[4] V. FRANKL, *Patnja zbog besmislena života. Psihoterapija za današnje vrijeme*, Đakovo, 2011.

[5] V. FRANKL, *Čovjekovo traganje za smislom*, Zagreb, 2015.

[6] V. FRANKL, *Bog kojeg nismo svjesni. Psihoterapija i religija*, Zagreb, 2017.

[7] V. FRANKL, *Bog podsvijesti. Psihoterapija i religija*. Zagreb, 1981.

[8] V. FRANKL, *Bog podsvijesti. Psihoterapija i religija*. Zagreb, 1996.

[9] V. FRANKL, *Zašto se niste ubili? Uvod u logoterapiju*, Zagreb, 1978.

[10] V. FRANKL, *Zašto se niste ubili? – Uvod u logoterapiju*, Zagreb, 1997.

[11] V. FRANKL, *Život uvijek ima smisla – Uvod u logoterapiju*, Zagreb, 2001.

[12] V. FRANKL, *Čovjekovo traganje za smislom*, 92.

[13] *Isto*.

rezultat nepomirljivosti instinkta za užitkom (libido – žudnja za punim užitkom) i instinkta zbiljnosti (težnja k izmirenju svake napetosti, nagon k smrti – thanatos)[14] te postupno (iskustveno učenje) uspostavljenoga načela realnosti[15] kojim se vodi odrastao, odgovoran i etičan čovjek koji na društveno prihvatljiv način zadovoljava svoje nagone potvrđujući tako zrelost pod imperativom praktičnoga djelovanja koje teži k zadovoljstvu, na kojoj se temelji Freudova psihoanaliza i za razliku od volje za moći, na kojoj se temelji Adlerova psihologija, ali je pritom naziva *željom za superiornosti*. Viktor Frankl kao znanstvenik djelovao je ne samo u Europi nego i u SAD-u. Rodio se i umro je u Beču. Upravo u Beču održao je 10. ožujka 1988. godine, u povodu prisjećanja na pripojenje Austrije nacističkoj Njemačkoj, i svoj glasoviti govor o kolektivnoj krivnji.[16] Tiskana inačica toga govora može se pronaći u knjizi Viktora E. Frankla *Es kommt der Tag, da bist du frei. Unveröffentlichte Briefe, Texte und Reden*, pod naslovom *Alle, die guten Willens sind*[17]. Međutim između tiskane inačice govora i snimke govora postoje određene jezične i sadržajne razlike. Stoga, kada je riječ o navedenom Franklovu govoru, može doći i do razlika u citiranju, pa i razumijevanju teksta. Autori ovoga rada transkribirali su Franklov govor i preveli ga na hrvatski jezik te ga uspoređuju s tiskanom inačicom, analizirajući pritom Franklovo tumačenje kolektivne krivnje, suprotstavljajući ga stavovima K. Jaspersa, H. Arendt i C. G. Junga. Prije toga ukratko se osvrću na filozofska uporišta Franklove logoterapije te na njegova promišljanja o patologiji duha vremena, napose o kolektivizmu.

1. Filozofska uporišta Franklove logoterapije i razmatranje o vrjednotama

U vrijeme dok je Frankl stvarao teorijske temelje logoterapije, na psihologiju su najviše utjecali fenomenologija i filozofija egzistencije, pa se njihov utjecaj može vidjeti i u njegovim djelima. Utemeljitelj fenomenologije E. Husserl (1859. – 1939.) suprotstavio se metodom redukcije ili *epokhḗ* svakom obliku psihologizma. On u fenomenologiji vidi mogućnost spoznaje bîti (*Wesen*) i čistoga sadržaja (*eidos*) koja oslobađa od drugih utjecaja (fenomenološka redukcija) da bi istraživao problem istine. Husserl fenomenologiju naziva *Wesenslehre* (učenje o bîti). Prema Husserlu, psihologija se bavi empirijskom sviješću, a fenomenologija *čistom sviješću*. Eksperi-

[14] S. FREUD, *Budućnost jedne iluzije*, Zagreb, 1986.

[15] S. FREUD, *Nelagodnost u kulturi*, Novi Sad, 1976.

[16] V. FRANKL, *Govor o kolektivnoj krivnji*, Beč, 1988. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=leGKtWlwHt4 (27. 1. 2020.).

[17] V. E. FRANKL, *Es kommt der Tag, da bist du frei. Unveröffentlichte Briefe, Texte und Reden*, Altusried-Krugzell, 2015.

mentalnu psihologiju Husserl ironično naziva psihološkim naturalizmom i psihologizmom.[18] Kritiku psihologizma također nalazimo i u djelu Viktora Frankla. Sam termin fenomenologija nalazimo i kod J. G. Herdera, J. G. Fichtea i G. W. F. Hegela, koji je 1806. godine napisao *Fenomenologiju duha*[19]. Fenomenološki pokret, kako se naziva u suvremenoj filozofiji, osim Husserla obuhvaća gotovo sva značajna imena filozofije XX. st., od kojih ćemo spomenuti one koji su na Frankla možda najviše utjecali: M. Scheler, M. Heidegger, N. Hartmann i dr. Pojam egzistencije u filozofiji egzistencije označava podrijetlo, vlastitost mišljenja i rada kako bi se *Ja* što više našlo u sebi i sa sobom. Egzistencija je sloboda u odnosu na postojanje – kao bačenost (*Dasein*).[20] Prema Jaspersu[21] filozofija je osvjetljenje egzistencije ili briga za samoga sebe. Subjektivna dimenzija ljudske egzistencije pritom je presudna; čovjek slobodno odlučuje o vlastitoj sudbini. Izgradnja čovjekove egzistencije događa se u subjektivnom i individualnom doživljaju svijeta. Taj pak doživljaj izranja iz apsurda, očaja i tjeskobe, onkraj društvenih odnosa. Unutar filozofije egzistencije djelovali su Søren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche, Karl Jaspers, Martin Heidegger. Bitno je još napomenuti da filozofiju egzistencije valja razlikovati od egzistencijalizma, čiji su predstavnici: Gabriel Marcel, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir i Albert Camus. Søren Kierkegaard, nakon objektivističkih filozofskih sustava, naglašavao je subjektivnost kao jedini istinit izraz ljudskoga života, odnosno egzistencije. Pod egzistencijom je podrazumijevao pojedinačnu egzistenciju koja se na jedincat i neponovljiv način ostvaruje u svakom čovjeku. Teoriju ljudske egzistencije označavao je razlikom između esencijalno hedonističkoga koji je estetički modus života i etičkoga života utemeljenoga na obvezi.[22] S. Kierkegaard svojim je djelom uvelike utjecao na misao Viktora Frankla, posebno govoreći o čovjekovu svakodnevnom iskušavanju straha, patnje, tjeskobe i očaja kao egzistencijalnih odrednica života koji nije idealizirana slika i ne može se poopćiti. Od kasnijih filozofa koji su utjecali na Frankla možemo istaknuti i Karla Jaspersa i Martina Heideggera, koji je bio najznačajniji predstavnik toga smjera. Dio Heideggerove filozofije govori o tome da se čovjek od drugih bića razlikuje po tome što vlastitu opstojnost shvaća kao otvorenu te tek mora odlučiti o svom bitku. Tako Frankl navodi: »Ljudska opstojnost jest odgovorna opstojnost, zato što je opstojnost u slobodi. To je bitak koji – kako kaže Jaspers – tek još odlučuje što jest: ‘odlučivajući bitak’. On znači upravo ‘tubi-

[18] B. BOŠNJAK, *Filozofija. Uvod u filozofiju. Mišljenje i rječnik*. Zagreb, 1985., 189.

[19] G. W. F. HEGEL*, Fenomenologija duha*, Zagreb, 1955.

[20] B. BOŠNJAK, *Filozofija. Uvod u filozofiju*, 185.

[21] K. JASPERS, *Uvod u filozofiju*, Zagreb, 2012.

[22] S. KIERKEGAARD, *Ili – ili*, Sarajevo, 1990.

tak' a ne tek postojanje (Heidegger).«[23] Nakon što se udaljio od učenja Sigmunda Freuda i Alfreda Adlera, odnosno nakon što je zbog neslaganja isključen iz obaju psihoterapijskih pravaca, Frankl se počeo detaljnije upoznavati s filozofijom Maxa Schelera, a kasnije i s djelima iz filozofije egzistencijalizma i autorima poput Karla Jaspersa, Martina Heideggera i Nicolaia Hartmana. Uzimajući u obzir navedeno, mišljenje Viktora Frankla moguće je jasno smjestiti u polje filozofije. Pritom je posegnuo i za vrijednosno-filozofskim djelom Maxa Schelera *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* [24]. Purjo ističe kako je to djelo »Franklu pomoglo u pojašnjavanju vlastite doktrine i u davanju pozitivnog odgovora na pitanje je li moguća psihoterapija koja se temelji na duhovnom u čovjeku i koja je vrijednosno orijentirana. Tako je Schelerov utjecaj na Frankla bio u tolikoj mjeri odlučujući, da bez njega vjerojatno ne bi bilo ni same logoterapije.«[25] Velik zaokret u vrijednosnim promišljanjima Frankl pokazuje u članku objavljenom 1937. godine[26] u kojem, suprotno ranim promišljanjima o nepostojanju apsolutnih vrijednosti koje bi se *a priori* mogle dokazati, Frankl govori o vlastitoj odgovornosti, tj. o odgovornosti u odlučivanju komu (Bogu, savjesti), odnosno za što je čovjek odgovoran i koji smisao u svome životu pronalazi. Temeljeći svoje stavove na Schelerovoj filozofiji, Frankl govori o apsolutnim i objektivnim vrjednotama, a taj stav zastupa osobito u najranijoj inačici djela *Liječnik i duša*[27]. Zanimljivo je spomenuti da tek 1938. godine, pri kraju navedenoga članka, Frankl govori o trima vrijednosnim kategorijama: stvaralačkim vrijednostima, doživljajnim vrijednostima i vrijednostima stava, koje će biti sveprisutne u njegovim kasnijim djelima. U kasnijim izdanjima *Liječnika i duše*[28] Frankl još uvijek ističe objektivni karakter vrjednota i njihov transcendentni karakter, no istodobno govori kako čovjek nije u mogućnosti spoznati puninu vrjednota, odnosno krajnji smisao, iako se prema njima orijentira kad ispunjava zadaće koje određene situacije pred njega postavljaju. Pomoć što ju čovjek ima u manje-više općenitim vrijednostima moralnih i etičkih načela, prima ju pod cijenu da može upasti u konflikte. Nije tu riječ o konfliktu savjesti jer nam savjest govori jednoznačno. Konfliktnost se možda nalazi u vrijednostima, i to stoga što su one po definiciji apstraktne smislene općenitosti. Kao takve, vrijednosti vrijede ne samo

[23] V. FRANKL, *Liječnik i duša*, 125.

[24] M. SCHELLER, *Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*, Hamburg, 2014.

[25] T. PURJO, *Die Logotheorie von Viktor Frankl. Der Weg zum wertvollen und sinnhaften Leben*, Norderstedt, 2012., 22.

[26] V. E. FRANKL, Zur geistigen Problematik der Psychotherapie. / Mental problems of psychotherapy, u: *Zentralblatt für Psychotherapie* 10(1937.), 33–45

[27] T. PURJO, *Die Logotheorie von Viktor Frankl*, 23.

[28] V. FRANKL, *Ärztliche Seelsorge: Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse*, Beč, 2005.

za određene i neponovljive osobe nego se protežu i na široko polje tipičnih situacija koje se mogu djelomično preklapati. Ima situacija u kojima čovjek mora učiniti izbor među vrijednostima, tj. među proturječnim načelima. Ako ne želi izabrati samovoljno, biva on tada ponovno upućen na savjest koja jedina jamči za njegovu slobodnu odluku, ali ne samovoljnu, nego odgovornu. Čovjek je i pred svojom savjesti slobodan, ali ta se sloboda sastoji jedino u izboru između mogućnosti da posluša savjest ili da njezino upozorenje zanemari. Učestalo zanemarivanje upozorenja savjesti dovodi do sustavnoga i metodičkoga potiskivanja i gaženja same savjesti što dalje omogućuje put prema konformizmu ili totalitarizmu, već prema tomu nudi li društvo pretjerano uopćene *vrijednosti* čovjeku ili ih od njega iznuđuje.[29]

2. O zajednici, masi i patologiji duha vremena

Frankl u svojim radovima razlikuje termine zajednica i masa te govori o patologiji duha vremena, odnosno o kolektivizmu i kolektivnim neurozama.[30] Unutar patologije duha vremena Frankl pronalazi četiri aspekta, odnosno karakteristike te patologije.[31] To su ovi aspekti:

a) Provizoran životni stav

Takav stav počiva na činjenici da je čovjek u ratu bio prisiljen živjeti iz dana u dan, ali toga se stava, iako njegovo postojanje možemo pripisati ratu, čovjek s provizornim životnim stavom nikada nije riješio. Takav čovjek ne smatra potrebnim djelovati i uzeti sudbinu u svoje ruke jer u svojem postojanju vidi prolaznost i privremenost, dok čovjek s fatalističkim životnim stavom, kojega Frankl navodi kao primjer drugoga aspekta, ni ne misli da je to moguće jer u svom postojanju vidi fatum, sudbinu, usud.

b) Fatalistički životni stav

Takav životni stav ne počiva samo na ratnim doživljajima općenito, već posebno na događajima ratnoga zatočeništva kad se kod ljudi javlja osjećaj da su *samo bacani*, odnosno da nemaju kontrolu nad onim što se s njima događa. Posebno u fašizmu (zbog autoritarnoga načina vladanja) ljudi su bili odgajani tako da bježe i da se boje osobne odgovornosti, bili su *dresirani* za poslušnost, i to za slijepu poslušnost prema političkom vođi. Frankl nadalje navodi da je prosječni čovjek današnjice opsjednut praznovjerjem koje se očituje vjerovanjem u najrazličitije moći sudbine, a to praznovjerje hrani današnji nihilizam. Frankl dakle upotrebljava riječ *Besessenheit*,

[29] V. FRANKL, *Bog kojeg nismo svjesni*, 89–90.

[30] V. FRANKL, *Liječnik i duša*, 122.

[31] V. FRANKL, *Der leidende Mensch, Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*, Bern, 2005.

čije primarno značenje u njemačkom jeziku jest opsjednutost, ali se može, među ostalim, prevesti i kao zaluđenost, mahnitost ili ludilo. Međutim, bez obzira na mogućnosti različitih prijevoda navedenoga pojma, mogli bismo se složiti da čovjeku današnjice nedostaje vjerovanje u smisao života te je izložen praznovjerju koje tvrdi da život nema objektivno značenje, a takav stav čovjeka uvlači u spiralu dezorijentiranosti koja ga vodi do potpune izgubljenosti.

Biologizam, psihologizam i sociologizam čovjeka sagledavaju samo kao neki refleksni automat, nagonski aparat, proizvod od krvi, nasljeđa i okoline i uvjeravaju ga da je takav, odnosno da je u svakom slučaju neslobodan i neodgovoran. Takav čovjek za sve krivi društveni položaj u kojem se nalazi ili pak duševne značajke koje posjeduje. Fatalistički usmjeren čovjek izgovara se na nagon, na ono nesvjesno, služeći fanatizmu, pogrješno tumačeći i zloupotrebljavajući psihoanalizu. Ni psihologija C. G. Junga nije lišena fatalističkih crta. I Jung u *arhetipu*, u arhaičnoj i kolektivnoj podsvijesti vidi sudbinu (kob, usud, fatum). Stoga nije ni čudo da je upravo on, vjerujući u kolektivno podsvjesno (ili nesvjesno), ustvrdio i kolektivnu krivnju Nijemaca, i to svih Nijemaca, uključujući i one njemačke antifašiste koji su bili odvedeni u koncentracijske logore. Frankl navodi kako su Nijemci, prema Jungovu mišljenju, i nesvjesno bili nacisti. Iako autorima teksta nije poznata Jungova izjava u kojoj on izrijekom kaže da su svi Nijemci i nesvjesno bili nacisti, neprijeporna je činjenica da je Jung u jednom intervjuu[32], o kojem će kasnije biti detaljnije riječi, izjavio kako se »ne smije raditi omiljena razlika u nazoru, odnosno uvjerenju između nacista i protivnika režima«[33].

Doticanjem kolektivnoga nesvjesnoga dolazimo do trećega aspekta koji je potrebno detaljnije razraditi kako bi se i pojam kolektivne krivnje bolje razumio, a to je kolektivističko mišljenje.

c) Kolektivističko mišljenje

Za kolektivističko mišljenje ljude se odgajalo u nacionalsocijalizmu, koji je njegovao samo kolektivne i paušalne prosudbe. Bilo je dovoljno biti Nijemac, pripadati kolektivu *njemačke nacije* i već tako steći neke zasluge. S druge strane bilo je dovoljno biti Židov i već biti kriv. Nažalost, oni koji su trebali liječiti to masovno oboljenje također su se i sami zarazili. U suprotnom bi bilo nerazumljivo kako je uopće ikada

[32] Werden die Seelen Frieden finden? Ein Interview mit C. G. Jung, u: *Die Weltwoche*, 11. 5. 1945.

[33] *Isto*, 3. Jung govori o » …*jenen beliebten gesinnungsmässigen Unterschied zwischen Nazis und Gegnern des Regimes* … «, a njem. *Gesinnung* može se u hrvatskom prevesti ne samo kao nazor, stav, uvjerenje, mišljenje, shvaćanje nego, ovisno o kontekstu i složenici u kojoj se pojavljuje, i kao političko/ideološko uvjerenje (*Gesinnugstäter* – zločinac iz [političkog] uvjerenja; *Gesinnungstreue* – [ideološka] vjernost).

moglo biti govora o tako nečem kao što je kolektivna krivnja. U skladu s takvim razmišljanjem, ovaj put je i opet bilo dovoljno biti Nijemac i samom tom činjenicom postati kriv. Kolektivno prosuđivanje služi tomu da se s ljudi skine odgovornost promišljanja i stvaranja osobnoga mišljenja. Tako je i moguće da i danas većina ljudi uopće nema mišljenje, nego mišljenje *ima* njih.

d) Fanatizam

Čovjek koji misli kolektivistički ignorira vlastitu osobnost tako što nestaje u masi. Fanatičan čovjek ne negira vlastitu osobnost, nego osobnost drugoga, onoga koji drukčije misli. Totalitarizam čini čovjeka fanatikom. Što je totalitarizam, jasno je vidljivo, kako Frankl ističe, iz jedne Hitlerove izjave: »Politika je igra u kojoj je svaki trik dozvoljen.«[34] Uz ta četiri aspekta, odnosno karakteristike patologije duha vremena postoje, prema Franklu, i analogne kliničke slike, odnosno oblici kliničke psihijatrije. Čovjek provizornoga životnoga nazora odgovarao bi čovjeku u maniji kod manične depresije (ili bipolarnoga poremećaja). Njegov način života usmjeren je na trenutak, dakle i on na svoj način živi *iz dana u dan*. Korelat čovjeku s fatalističkim životnim nazorom bio bi čovjek u melankoliji. I on, u svojim psihomotornim ograničenjima, u svojem doživljaju stagnacije volje i bespomoćnosti prema sudbini sjedi prekriženih ruku ne radeći ništa.[35] Kolektivističko mišljenje, bolje rečeno, kolektivistički osjećaj života pronalazi se u katatoničnoj shizofreniji u kojoj nestaje svaka inicijativa i svaki interes. I kolektivizam prisiljava čovjeka da se odrekne vlastite inicijative i vlastitih interesa. »Država postaje Moloh i od čovjeka čini Golema.«[36] U tom metaforičkom izričaju Frankl dakle poseže za slikom nemani koja proždire i uništava neuobličenu amorfnu masu. Pandan fanatizmu jest paranoja. Fanatičar nije samo paranoik u smislu da pati od manije proganjanja i teorija zavjere, nego je ponekad i zaista paranoidan, kada pati od subjektivno precijenjenih ideja.[37] Za razumijevanje kolektivne krivnje bitno se još, osim na kolektivizam, osvrnuti i na odnos zajednice i mase, na način kako ga vidi V. Frankl. On smatra da bijegom u masu čovjek gubi ono njemu svojstveno – odgovornost, dok predajom zadaćama koje mu zadaje zajednica čovjek stječe dodatnu odgovornost. Prema Franklu, bijeg u masu, bijeg je od individualne odgovornosti.

[34] V. FRANKL, *Der leidende Mensch, Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*, 195.

[35] Frankl se ovdje, osim navedenog, ne osvrće detaljnije o melankoliji. Međutim ne bi se trebalo generalizirati da melankolični ljudi doslovno ništa ne rade, oni mogu biti i izrazito kreativni. Opš. usp. I. RAGUŽ, Š. ŠOKČEVIĆ (ur.), *Melankolija između kreativnosti i depresije*, Zbornik radova, Đakovo, 2017.

[36] V. FRANKL, *Der leidende Mensch, Anthropologische Grundlagen der Psychotherapie*, 196.

[37] *Isto*.

> »Čim se netko ponaša tako kao da je puki dio neke cjeline, a tek je ta cjelina ono pravo, može steći osjećaj da je oslobođen tereta vlastite odgovornosti. Ova tendencija bijega od odgovornosti jest motiv svakog kolektivizma. Prava zajednica je u biti zajednica odgovornih osoba – dok je obična masa samo suma bića lišenih osobnosti. U procjenjivanju kolektivizam vodi tome da umjesto odgovornih osoba vidi samo neki tip, a umjesto osobne odgovornosti samo vezanost čovjeka za taj tip.«[38]

Uočavanje problema *tipiziranja* ljudi Frankla dovodi do zaključka kako su i oni koji prosuđuju, razmišljajući na taj način, oslobođeni odgovornosti prosudbe. Čovjek se gubi u masi i njime se više nitko ne treba baviti jer ionako spada u određeni *tip*, unutar je određene norme. Frankl dalje ističe da

> »na moralnom području u prosuđivanju, odnosno osuđivanju ljudi, kolektivizam vodi do toga da ih čini 'kolektivno odgovornima' odnosno, čini ih odgovornima za nešto za što nisu odgovorni. Time se pokušava izbjeći odgovornost prosudbe. Mnogo je, dakako, udobnije paušalno vrednovati ili obezvrijediti cijele 'rase', nego svakog pojedinog čovjeka procjenjivati po tomu kojoj od dviju u moralnom pogledu jedino relevantnih 'rasa' pripada: 'rasi' poštenih ili 'rasi' nepoštenih ljudi.«[39]

O tim dvjema *rasama* ljudi Frankl je govorio u svom poznatom govoru koji će u radu biti detaljno analiziran. Promatrajući ljude s kolektivističkoga gledišta, odnosno stapajući ih s masom, dolazi se do stava o kolektivnoj krivnji, kao što je već prije u radu bilo navedeno. Međutim Frankl se suprotstavlja ideji kolektivne krivnje (govoreći o njoj u kontekstu nacionalsocijalističkih zločina), što je osobito istaknuto u njegovu govoru u Beču 1988. godine, koji ćemo u nastavku rada detaljnije analizirati, odnosno usporedit ćemo tiskanu inačicu i transkript.

3. Govor Viktora Frankla održan 10. ožujka 1988. godine u Beču

Viktor Frankl održao je govor na njemačkom jeziku u Beču (Rathausplatz) 10. ožujka 1988. godine, na obljetnicu pripojenja Austrije nacističkoj Njemačkoj, odnosno na obljetnicu ulaska trupa njemačke vojske u Austriju u ožujku 1938. godine. Snimka je dostupna na https://www.youtube.com/watch?v=leGKtWlwHt4 (dostupnost provjerena 27. siječnja 2020.), a u nastavku donosimo transkript govora, prevedenoga na hrvatski jezik.

[38] V. FRANKL, *Liječnik i duša,* 121.

[39] *Isto*, 122–123.

»Gospodine gradonačelniče!

Dragi Bečani i Bečanke!

Nadam se da ćete razumjeti ako Vas zamolim da se u ovom trenutku prisjećanja zajedno sa mnom prisjetite moga oca koji je umro u logoru *Theresienstadt*, moga brata koji je poginuo u logoru *Auschwitz*, moje majke koja je u istom logoru izgubila život u plinskoj komori i moje prve žene koja je u logoru *Begen-Belsen* morala ostaviti svoj mladi život.

Ali molim Vas da od mene ne očekujete ni jednu jedinu riječ mržnje. A koga bih trebao mrziti? Poznavao sam samo žrtve, ali ne poznajem počinitelje. U najmanju ruku počinitelje ne poznajem osobno, a nekoga ne okriviti osobno, već kolektivno, striktno odbijam. (*aplauz*)

Ne postoji kolektivna krivnja i – vjerujte mi – ne kažem to danas prvi put, nego to govorim od prvoga dana otkad sam oslobođen iz svoga posljednjega koncentracijskoga logora. I mislim da je kolektivno okrivljavanje muškaraca i žena u Austriji, koji su danas stari između nula i pedeset godina, zločin i ludilo. I dopustite mi da to psihijatrijski formuliram: bio bi to zločin kada to ne bi bio slučaj ludila. A k tomu još i povratak u nacionalsocijalističku ideologiju rodovskoga jamstva.

Neka te riječi budu upućene onima koji misle da smiju reći kako se čovjek mora osjećati krivim ili se barem sramiti i zbog onoga što nije sam učinio ili je propustio učiniti, ali i zbog onoga što su njegovi roditelji ili čak bake i djedovi trebali imati na savjesti. (*aplauz*)

I sa sigurnošću vjerujem da bi žrtve bivših kolektivnih progona trebale biti prve, i bit će prve, koje će se složiti sa mnom, osim ako ne namjeravaju današnju mladež otjerati u okrilje starih nacista i neonacista. (*aplauz*)

Dopustite mi da se na trenutak vratim na svoje oslobođenje. Vratio sam se u Beč prvim, premda jedino mogućim ilegalnim prijevozom, naguran s nekoliko ostalih Bečana, među njima i s gospođom Rosom Jochmann, u kamionu 15. kolovoza 1945. Otad sam 63 puta bio pozvan u Ameriku, na fakultete itd. I svaki od ta 63 puta vratio sam se u Austriju. Ne zato što su me Austrijanci toliko voljeli, nego zato što sam ja volio Austriju. A ljubav, kako sami znate, ne počiva uvijek na uzajamnosti. (*aplauz*)

Uvijek kada sam bio u Americi pitali su me Amerikanci: 'Recite, gospodine Frankl, zašto zapravo niste već prije rata došli k nama?' A moj je odgovor bio…, morao sam im objasniti da sam godinama morao čekati na ulaznu vizu za Ameriku, a kada sam je konačno dobio, bilo je prekasno. Jednostavno nisam smogao snage usred rata ostaviti svoje stare roditelje same u Beču i prepustiti ih njihovoj sudbini pod vladavinom nacionalsocijalista, već je riječ o tome da sam radije dijelio tu sudbinu. I onda kažu Amerikanci: 'Sve je to u redu, ali zašto niste

onda barem odmah nakon rata došli k nama u Ameriku? Zašto ste se vratili u Beč? Jesu li Vam Bečani premalo toga nažao učinili? Vama i Vašima?' A ja onda kažem Amerikancima: 'Gledajte, u Beču je na primjer postojala jedna katolička barunica koja je, usput rečeno, otkrila i podupirala velikoga radničkoga pjesnika Alfonsa Petzolda. Ona je jednu moju rođakinju tijekom cijeloga rata skrivala *kao podmornicu* u svom stanu i tako joj spasila život. I još jedan usporediv primjer, socijalistički odvjetnik u Beču. On mi je, kad god je mogao, isto tako ugrožavajući samoga sebe, donosio živežne namirnice. Znate li tko je to bio? To je bio Bruno Pittermann.' I onda ja pitam Amerikance: 'Recite mi zašto se ne bih htio vratiti u grad u kojem postoje takvi ljudi?' (*aplauz*)

Točno znam, točno znam što ćete sada reći ili što ćete mi prigovoriti: 'Gospodine Frankl, gledajte, budimo iskreni, to su samo iznimke. Iznimke od pravila, a u pravilu su ljudi bili oportunisti. Oni su trebali pružiti otpor.' I moram vam, moje dame i gospodo, dati za pravo. Ali, molim Vas, imajte na umu još nešto: Otpor uvijek zahtijeva junaštvo, a junaštvo, po mojem mišljenju, možemo tražiti samo od jednoga jedinoga čovjeka, odnosno od sebe samoga. A oni koji kažu: trebali su radije dopustiti da ih se zatvori prije nego sklope kompromise ili se nagode s nacistima itd. Potpuno točno. Međutim to smije reći samo onaj koji je za samoga sebe dokazao da bi se radije dao strpati u koncentracijski logor nego na neki način iznevjeriti samoga sebe i svoja uvjerenja. (*aplauz*)

Ponajmanje mlada generacija danas može razumjeti, a kako bi i mogla razumjeti, kako su u ono doba ljudi morali drhtati, strepjeti za svoju slobodu, svoj život, za sudbinu svojih obitelji za koje su na neki način bili odgovorni. O svemu tome valja promišljati. Tim više se moramo diviti ljudima koji su imali hrabrosti, dovodeći svoj život u opasnost, priključiti se pokretu otpora i to su morali platiti životom, kao tada moj najbolji prijatelj. On se zvao Hubert Gsur, a zbog podrivanja oružanih snaga osuđen je na smrt i njegov je mladi život završio pod giljotinom.

Moje dame i gospodo, s nacionalsocijalizmom započeo je rasni fanatizam. Ako vam smijem otkriti što o tome mislim, tada moj odgovor glasi: Postoje, zapravo, dvije rase ljudi, a to su rasa poštenih i rasa nepoštenih ljudi, a rasna diskriminacija presijeca sve nacije (*aplauz*), a unutar svake nacije presijeca sve stranke i različite grupacije. Čak i u koncentracijskim logorima moglo se tu i tamo naići, čak i među SS-ovcima, na ponekoga donekle poštenoga momka, kao i obratno, na ponekoga lupeža među zatvorenicima. Opasnost prijeti negdje drugdje. Pošteni su ljudi u manjini, pošteni su ljudi uvijek bili i mislim da će uvijek i ostati manjina. Opasnost leži negdje drugdje.

Opasnost leži tamo gdje jedan režim, jedan politički sustav, izbaci na površinu nepoštene momke, drugim riječima, gdje se pobrine za to da negativna selekcija nacije preuzme kormilo. To je prava opasnost. (*aplauz*)

> Na to, moje dame i gospodo, nije unaprijed otporna ni jedna jedina nacija i u tom smislu usudit ću se ustvrditi da je načelno svaka nacija sposobna za holokaust. Što su političke konzekvencije koje iz svega toga smijemo izvući?
>
> Smatram da postoje dva stila politike ili, mogu reći, dvije vrste političara. Jedni smatraju da cilj opravdava sredstvo. Svako sredstvo, uključujući terorističko. Dok su drugi političari itekako svjesni toga da postoje sredstva koja čak i najsvetiji cilj mogu oskvrnuti. I to je vrsta političara koju jednako tako smatram sposobnom da u sveopćoj buci ovih ožujskih dana čuju glas razuma i da čuju zahtjev ovoga dana, bolje rečeno, ove obljetnice, a on može samo glasiti da si svi ljudi koji imaju dobru volju konačno međusobno pruže ruke preko svih grobova i preko svih rovova. (*aplauz*)
>
> Hvala.«

Radi potpunijega razumijevanja teksta valja pojasniti nekoliko pojmova. Viktor Frankl koristi se pojmom *Sippenhaftung*, rodovsko jamstvo. Standard njemačkoga jezika *Duden* definira taj pojam dvojako: 1. (etnološki) kao odgovornost rodovske zajednice za nešto što je počinio jedan od njezinih pripadnika; 2. (nacionalsocijalistički) kao nezakonito pozivanje na odgovornost članova/pripadnika određene skupine, odnosno rodbine nekoga tko je kažnjen za nešto. Nadalje Frankl spominje svoju rođakinju koja je za vrijeme rata skrivana kao *U-Boot*, doslovno prevedeno, kao podmornica. Za vrijeme progona i deportacije Židova iz Beča, oko 1500 Židova uz pomoć hrabrih sugrađana uspjelo je preživjeti skrivajući se (pod lažnim identitetom), često u skladištima, podrumima i sl. Njih su štitili prijatelji ili članovi obitelji tzv. *arijevske rase*, neke crkvene organizacije, a ponekad i, uz naknadu, ljudi koje od prije nisu poznavali. Ti skrivani ljudi nazivali su se *U-Boote*, 'podmornice', te se za njih govorilo da su *zaronili*. Često je bio insceniran suicid takvih osoba te im je dodijeljen lažni identitet. Bez službenih dokumenata nisu mogli dobiti hranu, tako da su šanse za preživljavanje bile vrlo male. Što se tiče socijalne strukture, među pomagačima, ali i među skrivanima, bilo je više žena nego muškaraca, većina je bila pripadnika radničke, tj. niže srednje klase, bilo je staraca i djece.[40] Treći pojam koji je potrebno preciznije promotriti jest *Wehrmachtszersetzung*, podrivanje oružanih snaga. Složenica *Wehrmachtszersetzung* sastoji se od pojmova *Wehrmacht* (oružane snage, njemačka vojska u razdoblju od 1935. godine do 1946. godine, kada su je Saveznici službeno raspustili) te pojma *Zersetzung* (potkopavanje, podrivanje). Međutim pojam *Zersetzung* u vrijeme nacističke diktature nije bio samo opis radnje, nego je bila riječ o (novostvorenom) pravnom pojmu, koji je precizno definiran 17. 8. 1938. godine u odredbi *Verordnung über das Sonderstrafrecht im Kriege und bei besonderem Einsatz*. Pojmom *Zersetzung* (podrivanje, potkapanje) označavalo

[40] Usp. B. UNGAR – KLEIN, *Schattenexistenz. Jüdische U-Boote in Wien 1938-1945.*, Wien, 2019.

se kazneno djelo podrivanja volje za obranom i kažnjavalo se smrću. Vrlo često bio je u uporabi i pojam *Wehrkraftzersetzung* – podrivanje obrambene snage. Tiskanu inačicu govora Viktora E. Frankla od 10. ožujka 1988. godine u Beču može se pronaći u knjizi *Es kommt der Tag, da bist du frei. Unveröffentlichte Briefe, Texte und Reden* (*Hrsg. Alexander Batthyáni*) pod naslovom *Alle, die guten Willens sind*.[41] Između tiskane inačice govora i snimke govora postoje određene jezične i sadržajne razlike. Naravno, tiskana inačica, u odnosu na govor, stilski je dotjerana, nema ponavljanja, poštapalica, s jasno naznačenim, interpunkcijski označenim granicama između pojedinih misli i rečenica. Na te se razlike ne ćemo osvrtati. Bitno je istaknuti da su osnovna misao i Franklov stav o kolektivnoj krivnji u objema inačicama isti. Međutim razlike između govora i tiskane inačice dijelom su vidljve u izboru riječi, u navođenju određenih osoba i događaja. U govoru Frankl izrijekom spominje imena kojih nema u tiskanoj inačici. Tako na primjer kada govori o katoličkoj barunici koja je Franklovu rođakinju skrivala za vrijeme rata, navodi kako je ta barunica podupirala i pjesnika Alfonsa Petzolda. Ime toga austrijskoga lirika i pripovjedača, autora autobiografskoga djela *Težak život* (*Das rauhe Leben*, 1920.), ne spominje se u tiskanoj inačici. Isto tako, kada govori o svom povratku u Beč nakon oslobođenja iz koncentracijskoga logora, u govoru spominje i Rosu Jochmann. Ime te socijaldemokratske političarke i pripadnice austrijskoga pokreta otpora ne spominje se u tiskanoj inačici.

Kao bitnu razliku između transkripta i tiskane inačice valja istaknuti dio govora u kojem Frankl navodi kako je u koncentracijskim logorima naišao i na ponekoga donekle čestitoga čovjeka i među SS-ovcima te na ponekoga lupeža među zatvorenicima. U tiskanoj inačici Frankl je napisao i rečenicu: »A o *kapoima* da i ne govorim.«[42]

Nadalje u tiskanoj inačici, uz tvrdnju kako je »načelno svaka nacija sposobna za holokaust«, Frankl navodi i rezultate znanstvenih istraživanja te izrijekom spominje Milgramov eksperiment. Prisjetimo se kako je Stanley Milgram, američki psiholog, početkom šezdesetih godina proveo »eksperiment poslušnosti« (*obedience experiment*), odnosno eksperiment o ljudskom ponašanju pod utjecajem autoriteta.[43] Od ispitanika, dobrovoljaca, tražilo se da upravljaju i šalju impulse električne energije – struje – osobi u susjednoj sobi kod koje se to manifestiralo kao elektrošok, i to svaki put kada bi ona krivo odgovorila na pitanje. Ispitanici su osobu u susjednoj sobi mogli čuti, ali ne i vidjeti. Voditelj eksperimenta stajao je pored sudionika i poticao

[41] V. E. FRANKL, *Es kommt der Tag, da bist du frei*, Alle, die guten Willens sind, 228–231.

[42] *Isto*, 231.

[43] S. MILGRAM, Behavioral study of obedience, u: *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67(1963.), 371–378.

ih da puštaju struju ako bi oni negodovali ili odbijali poslati jači elektrošok. Šokovi su počinjali s relativno laganih 15 volti te rasli sve do opasnih 450 volti, za koje su dobrovoljci unaprijed bili upozoreni da mogu nanijeti ozbiljne ozljede. Ispitanici nisu znali da stroj ne čini ništa nažao, osim što stvara zvukove i svjetlosne efekte, dok je osoba u susjednoj sobi zapravo bila profesionalni glumac koji je bio plaćen da bolno zajauče u skladu s *primljenom* voltažom. Od 40 dobrovoljaca 65 % slijedilo je naređenja i otišlo sve do kraja te pustilo *žrtvi* punih 450 volti (njih 26) unatoč bolnim krikovima i molbama da prestanu. Milgram[44] je objasnio ponašanje ispitanika tezom kako ljudi mogu dopustiti da se upravlja njihovim djelovanjem, i to ako osobu koja im daje naređenja smatraju kvalificiranom, odnosno ako vjeruju da će autoritet preuzeti odgovornost za ono što se događa i što oni čine. Frankl upravo odgovornost naziva preduvjetom za sve ostale vrijednosti, ističe kako »postoji formalno-etička vrijednost, koja je sama po sebi preduvjet za sve ostale vrijednosti, a da pritom ne određuje njihov redoslijed«[45]. Frankl je istaknuo i u prvom izdanju svoje knjige *Ärztliche Seelsorge* (1946.), u hrvatskom prijevodu *Liječnik i duša*, kao što je već navedeno, kako čovjek bijegom u masu gubi ono njemu svojstveno, a to je odgovornost, odnosno kako je bijeg u masu bijeg od vlastite odgovornosti.[46] Iako i u transkriptu i u tiskanoj inačici govora u Beču Frankl ističe kako ne postoji kolektivna krivnja, u tiskanoj inačici, za razliku od govora, pronalazi se rečenica u kojoj je Frankl još precizniji, a ona glasi: »Krivnja može biti samo osobna.« Pojam kolektivne krivnje potrebno je temeljitije promotriti, tim više što se još jedna razlika između transkripta i tiskane inačice govora nalazi upravo u dijelu u kojem spominje svoje oslobođenje iz posljednjega koncentracijskoga logora u kojem je bio zatočen. Naime u tiskanoj inačici Frankl navodi kako je od prvoga dana tvrdio da ne postoji kolektivna krivnja, »i to u vrijeme kada nisi bio omiljen ako si se usudio javno zauzeti stav protiv kolektivne krivnje«.

4. Kolektivna krivnja kod K. Jaspersa, H. Arendt i C. G. Junga

Kolektivnu krivnju sažeto bismo mogli opisati kao praksu okrivljavanja kolektiva (svih pripadnika skupine; obitelji, naroda, organizacije i sl.) za neko djelo umjesto pojedinačnoga počinitelja ili više njih koji pripadaju kolektivu. Kazneno pravo modernih demokracija polazi od individualne odgovornosti, tako da kolektivna krivnja, pravno gledano, nije relevantna. U sklopu međunarodnoga prava Ženevske konvencije također reguliraju pitanje (nepostojanja) kolektivne krivnje. Pod pojmom Ženevske konvencije navode se konvencije iz područja ratnoga prava, na

[44] S. MILGRAM, *Obedience to authority: An experimental view*, New York, 1974.

[45] V. FRANKL, *Dem Leben Antwort geben: Autobiografie*, Weinheim, 2017., 198.

[46] V. FRANKL, *Liječnik i duša*, 121.

primjer Konvencija o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine koja obuhvaća Konvenciju o poboljšanju sudbine ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (1), Konvenciju o poboljšanju sudbine ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru (2), Konvenciju o postupanju s ratnim zarobljenicima (3) i Konvenciju o zaštiti građanskog stanovništva za vrijeme rata (4). One su nadopunjene dvama protokolima 1977. godine: Dopunskim protokolom o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) i Dopunskim protokolom o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), a iz 1958. potječe Konvencija o pravu mora. Tako na primjer Konvencija o zaštiti građanskog stanovništva za vrijeme rata u članku 33. navodi kako »nijedna zaštićena osoba ne može biti kažnjena za djelo koje nije osobno počinila, a kolektivne kazne, kao i sve mjere zastrašivanja ili terorizma, zabranjene su«. I Konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima u članku 87. navodi kako su »zabranjeni svako kolektivno kažnjavanje za pojedinačne čine, svaka tjelesna kazna, svako zatvaranje u prostorije koje nisu osvijetljene dnevnim svjetlom i, uopće, svaki oblik mučenja ili okrutnosti«. Kada je riječ o Njemačkoj (i Nijemcima) kolektivna krivnja spominje se u kontekstu nacionalsocijalističkih zločina. Rasprava o kolektivnoj njemačkoj krivnji vođena je u Njemačkoj neposredno nakon završetka rata, s vrlo snažnim emocionalnim nabojem. Oslobađanje nacističkih koncentracijskih logora pružilo je sliku okrutnosti i nečovječnosti koja je nadmašila i najgoru bojazan o zbivanjima u logorima koja je bila prisutna još za vrijeme rata. Njemačkom narodu u javnoj raspravi često se nametala kolektivna krivnja, i u inozemstvu, odnosno u zemljama, silama pobjednicama, poput Velike Britanije[47] i SAD-a[48], i u samoj Njemačkoj. Nijemcima su neposredno nakon rata javno prezentirane slike užasa iz koncentracijskih logora, a u sklopu američkoga pothvata *Reeducation* prikazivani su im filmovi snimljeni u logorima. U nekim su slučajevima Nijemce koji su živjeli u blizini koncentracijskih logora Saveznici čak primorali pokapati žrtve, i to pojedinačno, kako bi se mrtvima iz hrpe nagomilanih tijela povratila osobnost.[49] Nametanje spoznaje da su svi Nijemci (su)krivi trebalo je »Nijemce dovesti do spoznaje da shvate uzroke svog poraza (...) ali je rezultat bio fijasko«.[50] Istodobno sam pojam kolektivne krivnje ne pronalazi se nigdje u

[47] J. FRIEDENMANN, J. SPÄTER, Britische und deutsche Kollektivschuld-Debatte, u: U. HERBERT (ur.), *Wandlungsprozesse in Westdeutschland. Belastung, Integration, Liberalisierung 1945 – 1980*, Göttingen, 2002., 53–90.

[48] R. L. MERRITT, *Democracy Imposed. U.S.Occupation Policy and the German Public, 1945 – 1949*, New Haven/London, 1995.

[49] D. BARNOUW, Konfrontation mit dem Grauen. Alliierte Schuldpolitik 1945, u: *Merkur* 49(1995.), 390–401.

[50] E. KOGON, Gericht und Gewissen, u: E. KOGON, *Die unvollendete Erneuerung. Deutschland im Kräftefeld 1945–1963. Politische und gesellschaftspolitische Aufsätze aus zwei Jahrzehnten,* Frankfurt am Main, 1964., 7–22., ovdje 10.

službenim dokumentima sila pobjednica.[51] Amerikanci su u više navrata isticali, a kao primjer možemo spomenuti glavnoga američkoga tužitelja u suđenju u Nürnbergu Roberta H. Jacksona[52], da nemaju namjeru kolektivno kažnjavati njemački narod. Brojni intelektualci u Njemačkoj i izvan nje o tome su javno i jasno izrekli svoje mišljenje, primjerice dobitnici Nobelove nagrade za književnost Thomas Mann i Sigrid Undset, filozof Karl Jaspers, psihoanalitičar C. G. Jung te filozofkinja i politologinja Hannah Arendt. Karl Jaspers pitanju krivnje posvetio je veliku pozornost. Već početkom zimskoga semestra akademske godine 1945./1946. velik je dio svoga prvoga predavanja o *Duhovnoj situaciji u Njemačkoj* posvetio pitanju krivnje. U uvodu predavanja[53], rečenicom »Istina će nam pomoći da pronađemo svoj put« (moramo primijetiti sličnost s riječima iz Evanđelja po Ivanu: »upoznat ćete istinu, i istina će vas osloboditi«, Iv 8, 32), započeo je svoj misaoni put razjašnjavanja ondašnje situacije nakon koje je slijedilo usustavljivanje pitanja krivnje. Jaspers priznaje krivnju, ali pristupa joj diferencirano i opsežno, pri čemu razlikuje četiri pojma krivnje: kriminalnu, političku, moralnu i metafizičku krivnju (odgovornost). Sažeto prikazano, kriminalna krivnja odnosi se na zločine koji su objektivno dokazivi, riječ je o kršenju norme, zakona. Politička krivnja postoji u djelovanju državnika i pripadnosti samoj državi, zbog koje moramo snositi posljedice djelovanja državne politike, moralnu odgovornost snosi pojedinac, i za svoje političko i za vojno djelovanje. Moralna krivnja krši moralne norme, ali ne nužno i zakone. Štoviše, iz izvršavanja naređenja i zakonskih obveza može izrasti moralna krivnja. Utoliko zločini, čak i kada su naređeni, ostaju zločini. Metafizička krivnja čini svakoga suodgovornim i za zločine koji se zbivaju u njegovoj prisutnosti ili uz njegovo znanje. Ona dakle čini svakoga suodgovornim za zločine, svatko snosi krivnju za njih, ako ne učini sve da ih spriječi. Jaspers negira postojanje kolektivne krivnje, narod doduše snosi odgovornost za političko djelovanje svoga vodstva, ali ne može se cijeli narod optužiti za zločin jer kriminalne radnje čine pojedinci. Također samo pojedinca, a ne kolektiv, možemo moralno osuditi.

Jedna od najoštrijih osuda njemačkoga naroda potekla je od švicarskoga psihoanalitičara C. G. Junga. Tri dana nakon kapitulacije Njemačke u jednom intervjuu[54] Jung je izjavio da je »pitanje kolektivne krivnje, kojom će se političari toliko ba-

[51] N. FREI, Von deutscher Erfindunskraft oder: Die Kollektivschuldthese in der Nachkriegszeit, u: *Rechtshistorisches Journal* 16(1997.), 621–634.

[52] T. EITZ, G. STÖTZEL (ur.), *Wörterbuch der »Vergangenheitsbewältigung«. Die NS-Vergangenheit im öffentlichen Sprachgebrauch,* Hildesheim 2007., 374.

[53] K. JASPERS, *Die Schuldfrage,* Heidelberg 1946, wieder in: ders., Erneuerung der Universität. Reden und Schriften 1945/46. Heidelberg, 1986., 113–213., ovdje 120.

[54] Werden die Seelen Frieden finden? Ein Interview mit C. G. Jung.

viti, za psihoanalitičara činjenica«.[55] Jung nadalje navodi kako će se jedan od najvažnijih zadataka terapije sastojati od toga da se Nijemce dovede do priznanja te krivnje. Jung negira »omiljenu razliku« između nacista i protivnika režima jer su svi, svjesno ili nesvjesno, sudjelovali u zločinima, nisu znali, a ipak su znali. Jedini izlaz, jedino iskupljenje, Jung vidi u potpunom priznanju krivnje. Kako smo već naveli, njemačko civilno stanovništvo bilo je nakon oslobođenja koncentracijskih logora primorano doći u njihov obilazak. Jung je u navedenom intervjuu hvalio tu praksu jer pokora mora izrasti iz nutrine Nijemaca. Nadalje iz priznanja krivnje i iz pokore izrasta iskupljenje, što, kako osobito Jung ističe, nije samo religiozna nego i psihološka činjenica. Krivnja se mora priznati, to je, prema Jungu, odnosno prema psihoanalitičkom pristupu, najvažniji trenutak terapije.

Hannah Arendt još je za vrijeme trajanja 2. svjetskoga rata, u siječnju 1945. godine, kada je već bio izvjestan poraz nacista, u časopisu *Jewish Frontier* objavila esej *Organizirana krivnja* (esej je objavljen i ujesen 1945. godine u časopisu *Die Wandlung*[56], a urednici časopisa bili su Karl Jaspers i Dolf Sternberger). Arendt navodi kako su nacisti cjelokupno njemačko stanovništvo učinili sudionicima zločina, tako da nakon poraza ne će biti moguće precizno odrediti nevine. Arendt je predvidjela kako mnogi ne će biti ni svjesni krivnje jer su bili samo djelić aparata, odnosno samo su izvršavali naređenja. Arendt dakle ističe politički cilj nacista da cijeli narod učini sukrivim, ona polazi od opće (su)krivnje, ali krivnje koja ipak tereti svakoga pojedinca.

Zaključna promišljanja

Bez obzira na relativno velik broj prevedenih Franklovih djela, Franklov opus još uvijek je nedovoljno poznat u Hrvatskoj te ne postoje potpunija suvremena djela, odnosno znanstvene knjige koje bi se detaljnije suočile s Franklovom mišlju i djelom. Ipak, postoje znanstveni radovi koji su posvećeni Franklovu djelu, a kreću se, da spomenemo samo neke, u rasponu od odnosa logoterapije i vjere, logoterapije i odgoja, logoterapije i savjesti, utjecaja misli K. Jaspersa na V. Frankla, pa sve do terminološkoga određenja pojedinih logoterapijskih pojmova.[57] Međutim Franklovo

[55] *Isto*, 3.

[56] H. ARENDT, Organisierte Schuld, u: *Die Wandlung* 1(1945./1946.), 333–344.

[57] M. NIKIĆ, Logoterapija i vjera u učenju Viktora Frankla, u: *Nova prisutnost* 2(2003.), 267–275.; Ž. PULJIĆ, Franklova logoterapija – liječenje smislom, u: *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 14(2005.)4–5, 885–902.; I. ŠTENGL, Odgajanje senzibilnosti za pitanje smisla. Doprinos misli V. E. Frankla smjernicama odgajanju, u: *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 12(2005.)1, 25–54.; B. VIDOVIĆ, Logoterapija i savjest – uloga savjesti u čovjekovoj potrazi za smislom, u: *Zbornik radova teološkog simpozija*, Split, 2011., 189–211.; J. BOŠNJAKOVIĆ, Karl T. Jaspers and Viktor E. Frankl: compared thoughts of two psychiatrist, u: *Alcoholism and Psychiatry Research* 51(2015.)2, 89–107.; V. VELIČKI, D. VELIČKI, Logoterapija u odgoju i obrazovanju – terminološko određenje i sadržajne smjernice, u: *Nova prisutnost* 16(2018.)2, 333–351.

poimanje kolektivne krivnje, iz kojega se i izvan konteksta nacionalsocijalističkih zločina može vrlo jasno iščitati univerzalnost Franklove poruke, u ovom se radu prvi put na hrvatskom jeziku znanstveno obrađuje.

Nadalje se može utvrditi, kako je vidljivo iz navedenih činjenica u ovome radu, da Franklovu misao možemo i moramo smjestiti i u područje filozofije. Frankl je bio i doktor filozofije, što nije osobito isticao. Štoviše, kada je htio potkrijepiti (formalni) legitimitet svojih filozofskih promišljanja, na jednom predavanju izjavio je kako ne posjeduje samo medicinski, nego i filozofski doktorat koji obično skriva jer koliko poznaje svoje bečke kolege, nitko ne će reći da je Frankl dvostruki doktor, nego da je polovični liječnik.[58]

Osim toga dosad nije provedena ovako detaljna analiza jezičnih i sadržajnih razlika između, još u Hrvatskoj neobjavljenoga, transkripta Franklova govora i njegove tiskane inačice. Upravo iz toga razloga smatrali smo nužnim napraviti njemački transkript, prevesti ga na hrvatski jezik te napraviti detaljnu znanstvenu analizu i upozoriti i na bitne jezične i sadržajne razlike, i na povijesni, politički i društveni kontekst, odnosno relevantnost teme za današnje doba.

Na temelju detaljne jezične i sadržajne analize provedene u radu možemo zaključiti da, bez obzira na to što postoje evidentne razlike između transkripta govora i tiskane inačice, poruka ostaje ista. Frankl se u svom govoru koristi rječnikom koji je djelomično teško razumjeti bez poznavanja društvenoga i povijesnoga konteksta. Jezične i sadržajne razlike rezultat su prije svega okolnosti u kojima su nastale. Govor je Frankl održao oslanjajući se na bilješke, ali ne čitajući tekst u cjelini. Tiskana inačica, kao pisani tekst, podvrgnuta je lekturi i stoga djelomično promijenjena.

Što se tiče društvenoga i povijesnoga konteksta, posebice smo se usredotočili na Franklovu rečenicu navedenu u tiskanoj inačici u kojoj govori kako njegovo tumačenje kolektivne krivnje nije bilo općeprihvaćeno, odnosno kako je njegovo mišljenje o nepostojanju kolektivne krivnje u dijelu javnosti, odnosno znanstvenih krugova, nailazilo na protivljenje. Utoliko je usporedba Franklova tumačenja kolektivne krivnje s mišljenjem Jaspersa, Arendt i Junga pokazala specifičnost Franklova stava. On je unatoč osobnoj tragediji i proživljenom iskustvu ili možda baš zato na, prema njegovu mišljenju, nepostojeću kolektivnu krivnju gledao stavljajući u prvi plan ljudskost i poštenje, a ne uniformu, odnosno poziciju kojoj određena osoba jest ili nije pripadala. Prema njegovim riječima, lupeža je bilo i među zatvorenicima, a donekle poštenih ljudi i među SS-ovcima i *kapoima*. Tu svoju tvrdnju Frankl provlači kroz mnoga svoja djela, a možda ju najpregnantnije oblikuje tvrdnjom: »(…) očito da nam sama spoznaja je li netko bio zatvorski čuvar ili logoraš ne go-

[58] Usp. A. LÄNGLE, *Viktor Frankl: Eine Begegnung*, Wien, 2013., 86.

vori gotovo ništa. Ljudska se dobrota može naći u svim skupinama, čak i u onima koje bi se kao cjelinu lako moglo osuditi.«[59] Pojednostavljeno rečeno, čovjek koji je sam bio zatvorenik, koji je u koncentracijskim logorima izgubio sve svoje najbliže, mnogo šire i produbljenije gleda na pitanje kolektivne krivnje nego npr. Jung, koji je iz svoje isključivo akademske perspektive i boravka u neutralnoj Švicarskoj dao, u odnosu na ostale navedene autore, najoštriju osudu nacističkih zločina, pripisujući svim Nijemcima kolektivnu krivnju. Uspoređujući Franklove stavove sa stavovima Hannah Arendt, C. G. Junga i K. Jaspersa također možemo uočiti da su upravo oni koji su na svojoj koži iskusili progon bliži Franklovu stavu. Stavovi o kolektivnoj krivnji i njezinu postojanju odnosno nepostojanju dakle variraju ovisno o poziciji promatrača, odnosno o njegovu stradanju.

Na samom kraju preostaje nam još samo zaključiti kako su Franklovo učenje i njegova filozofska misao u ovo krizno vrijeme pojačanoga besmisla, noogenih neuroza, dakle neuroza koje »ne proizlaze iz konflikata između poriva i instinkata nego iz egzistencijalnih problema i neizvjesnosti«[60], aktualniji nego ikada.

[59] V. FRANKL, *Čovjekovo traganje za smislom*, 83.

[60] *Isto*, 94.

GIBT ES EINE KOLLEKTIVSCHULD?

Sprachliche und inhaltliche Unterschiede zwischen dem Transkript und der gedruckten Version von V. Frankls Rede in Wien im Jahr 1988 im Kontext der Relevanz der Diskussion über die (Nicht-)Existenz einer Kollektivschuld

Damir VELIČKI* – **Vladimira VELIČKI****

Zusammenfassung: *Die Autoren haben Frankls Rede über Kollektivschuld (Wien, 1988) transkribiert und aus dem Deutschen ins Kroatische übersetzt. Dies ist die erste kroatische Übersetzung von Frankls Rede. Der Artikel analysiert diese Rede sprachlich und inhaltlich und vergleicht sie mit der gedruckten Version. Frankls Ansichten werden mit den Ansichten von K. Jaspers, H. Arendt und C.G. Jung konfrontiert. Dabei analysieren die Autoren die philosophischen Grundlagen von Frankls Logotherapie und Existenzanalyse sowie seine Überlegungen zur Pathologie des Zeitgeistes, insbesondere zum Kollektivismus. Es ist notwendig, den sozialen, politischen, historischen und philosophischen Kontext zu berücksichtigen, um die Aktualität von Frankls Denken, bzw. die Relevanz der Diskussion über die (Nicht-)Existenz einer kollektiven Schuld, zu verstehen.*

Schlüsselwörter: *Kollektivschuld, Logotherapie, Viktor Frankl, Rede, Sprache des Nationalsozialismus, Holocaust.*

* Univ.-Prof. Dr. Damir Velički, Fakultät für Lehrerbildung der Universität Zagreb, Savska cesta 77, 10000 Zagreb, Kroatien, damir.velicki@ufzg.hr

** Univ.-Prof. Dr. Vladimira Velički, Fakultät für Lehrerbildung der Universität Zagreb, Savska cesta 77, 10000 Zagreb, Kroatien, vladimira.velicki@ufzg.hr